

باسیک دهربارهی ناتهواوی رینووسی هه ورامی

هاوار (به یارمهتی جهاد که مال)*

ناوه‌پراست که هه‌ندی جار به (سۆرانی) ناو ده‌پریت جیتی هه‌ورامی گرتوته‌وه و بۆته زمانی نووسین و به‌سه‌ر شیوه‌زاره‌کانی تری کوردیدا زال بووه ئەمه‌ش له‌به‌ر ئاسانی و ره‌وانی شیوه‌زاره‌که‌یه و زۆریه‌ی نووسه‌ر و رۆشنبیران که ئەم شیوه‌زاره به‌کارده‌هین، زمانه‌وانانی کورد دانیان به (۳۳) پیت داناوه له زمانی کوردیدا ئەمه‌ش سه‌باره‌ت به شیوه‌زاره‌کانی تر نه‌ک به‌پیتی هه‌ورامی و هیچ حیساب‌بیکیان بۆ شیوه‌زاری هه‌ورامی نه‌کردوه ئەم حیساب نه‌کردنه‌ش بۆ که‌مه‌تره‌می رۆشنبیران و زمانه‌وانی کورد ده‌گه‌رپته‌وه که گوئیان نه‌داوه‌ته ریک‌خستنی پیت‌ه‌کان و چاککردنی هه‌له‌کانی ئەم رینووسه، هه‌رچه‌نده هه‌ندیک حیسابی بۆ کراوه، به‌لام ناگاته پله‌ی شاره‌زایی ته‌واو له‌چاو شیوه‌زاره‌کانی تری زمانی کوردی، به‌لام ئیستا ئەم شیوه‌زاره (هه‌ورامی) کزه و رینووسه‌کۆنه‌کانی تریش له یاد کراون ته‌نیا رینووسی ئەبجهدی و لاتینی نه‌بیت، رینووسه‌کۆنه‌کانی کوردیش ئەمانه‌ن:

۱- رینووسی ئاق‌بستایی: رینووسی ئایینی زه‌رده‌شتی بووه و دوا‌ی موسولمانبوونی کورد، بره‌وی نه‌ماوه.

۲- رینووسی ماسی سۆراتی: ئەویش جووره رینووسیکی تری کۆن بووه له‌پیش زایندا.

۳- رینووسی بۆ سیخانی: ئەمیش جووریکی تری رینووسه و سولتان (سه‌هاک) دامه‌زێنه‌ری ئایینی ئەهلی هه‌ق (کاکه‌یی) دروستی کردوه و کتیبی (یارسان)ی پێ نووسیه‌وه که کتیبی ئایینی کاکه‌یه‌کانه و ئیستا ئەم کتیبه له هه‌ورامان له گوندی (هاواری) نزیک شاری هه‌له‌بجه هه‌یه.

۴- رینووسی ماریفه‌ت و پیری: ئەم رینووسه‌ش ماریفه‌ت و پیری کتیبی پیرشالیاری زه‌رده‌شتیه‌یه که له سه‌رده‌می ئایینی زه‌رده‌شتیدا نووسراوه له سه‌ده‌ی شه‌شم و پینجه‌می پیش زاین. ئەم کتیبه له هه‌ورامان له گوندی (سه‌روپیری- پیرشالیار) ماوه و پارێزراوه- ئەم رینووسانه‌ی که باسما‌ن کردن، وه‌نه‌بیت ته‌نیا شیوه‌زاری

وه‌ک ئاشکرایه زمانی کوردی له چوار شیوه‌زار پیکهاتووه (کرمانجی ژوو‌وو- کرمانجی ناوه‌پراست- کرمانجی خواروو- هه‌ورامی) ئەوه‌ی مه‌به‌سته لێره‌دا شیوه‌زاری هه‌ورامیه و ده‌رخستنی ناته‌واوییه‌کانی رینووسه له‌م شیوه‌زاره‌دا، ئەوه‌ی جیتی ئاماژه پیکردنه ئەم شیوه‌زاره (هه‌ورامی)یه کوردی کۆنه بۆ سه‌رده‌میکی دوورو درێژیش زمانی ره‌سمی بووه بره‌وی گه‌یشته‌ته ناوچه‌کانی تری کوردستان و زۆر له نووسه‌ران و شاعیران که هه‌ورامیش نه‌بوون به‌م شیوه‌زاره نووسیویانه و هۆنراوه‌یان هۆنیوه‌ته‌وه له‌وانه‌ش (مه‌وله‌وی و خانای قوبادی... تاد) له سه‌رده‌می میرنشینی هه‌ورامان و ئەرده‌لانی‌شدا بره‌وی زۆری هه‌بووه و پاشان له سه‌رده‌می بابانه‌کان و دواتریش رۆژ دوا‌ی رۆژ شیوه‌زاری کرمانجی

هه‌ورامی پێ نووسرایت، به‌لکو کوردەکانی تریش پێیان نووسیوه و به‌کاریان هیناوه ئەو دوو جۆره رینووسه‌ش که کورد وه‌ری گرتوون بریتین له:

۱- رینووسی ئەبجەدی: که رینووسیکی بێگانه‌یه واته (عه‌ره‌بی) یه و ئەو رینووسه‌یه که قورئانی پیرۆزی پێ نووسراوه، کوردیش له‌دوای موسولمانبوونی (جگه له‌به‌زیدی و کاکه‌بیه‌کان که رینووسیان تا ئیستاش جیا‌یه و پاراستوویانه) هه‌ندیک گۆرانکاری له‌ زیادکردن و لابردنی ئەبجەدی کردووه و به‌کاری هیناوه.

۲- رینووسی لاتینی: رینووسیکه و پسته‌کانی له پستی ئینگلیزیه‌وه وه‌رگیراون و هه‌ندیک گۆرانکاری تێدا‌کراوه و بۆ داها‌توو چاره‌پێ ده‌کریت بپسته رینووسیکی یه‌ک‌گرتووی کوردی، پاش روونکردنه‌وه‌ی شپوه‌زاره‌کان دێینه سه‌ر رینووسیکی ئەبجەدی له شپوه‌زاری هه‌ورامیدا، ئەم رینووسه هه‌تا بلیی ناته‌واوه، چونکه وینه‌ی (٤) پستی تێدا نییه که له شپوه‌زاری هه‌ورامیدا دینه گۆکردن (تلفظ) هه‌روه‌ها ئەو چوار پسته له شپوه‌زاره‌کانی تری کوردیدا نین، لێره‌دا پرسباریک ده‌کریت ئایا ئەمه چۆن ده‌بیت؟ منیش ده‌لیم (ل) له کرمانجی ژوو‌روودا نییه، به‌لام له شپوه‌زاره‌کانی تری کوردیدا هه‌ن هه‌روه‌ها (ث) له هه‌ورامیدا نییه، به‌لام له شپوه‌زاره‌کانی تردا هه‌یه، ئەم چوار پسته‌ش له شپوه‌زاری هه‌ورامیدا پتووسته هه‌بن، چونکه گۆ ده‌کرین، به‌لام وینه‌یان بۆ دانه‌نراوه، به‌داخه‌وه تائیس‌ستا ئەوانه‌ی (دکتۆرا) و (ماجستیر)یان له شپوه‌زاری هه‌ورامیدا به‌ده‌ست هیناوه هیچ هه‌نگاوێکی شایسته‌یان نه‌ناوه بۆ به‌ره‌و پێش‌چوون و نه‌په‌وکانه‌وه‌ی ئەم شپوه‌زاره ته‌نیا له‌به‌ر بڕوانامه خۆتندوویانه نه‌ک له‌به‌ر خزمه‌ت‌کردن به‌م شپوه‌زاره و هه‌یچیان بۆ شپوه‌زاری هه‌ورامی نه‌کردووه جگه له وشه‌ جوینه‌وه هه‌یچ دا‌هینانیک و شتیکی نوێیان لانه‌بوو تاینووسن و به‌وه‌ی پێ بدهن. ئەمه‌ش بیرو‌رای من و وابزانم له هه‌مان کاتیشدا دروسته، چونکه ئەوانه‌ی که بڕوانامه‌ی به‌رزیان وه‌رگرتووه له‌م بواره‌دا ده‌رکیان به‌م پستانه نه‌کردووه؟! من له‌باره‌ی شپوه‌زاری هه‌ورامیدا که‌میک نه‌بیت ئەویش خۆتندنه‌وه‌ی خۆمه‌ له‌م بواره‌دا ده‌رکم به‌م ناته‌واویه کرد. ئەم چوار پسته که یه‌ک‌تیکیان مه‌وله‌وی دا‌یناوه، سێ‌یا‌نه‌که‌ی تریش خۆم له‌دوای کۆشش و به‌رده‌وامیه‌کی زۆر، توانیم بیان‌دۆزمه‌وه و وینه‌یان بۆ دا‌ینیم، هه‌ر که‌سێک لاری له هه‌بوونی ئەم چوار پسته هه‌یه چ له‌ رۆشن‌بیران و نووسه‌رانی کورد، به‌تایبه‌تی هه‌ورامیه‌کان چ ئەوانه‌ی ماسته‌ر و بڕوانامه‌ی به‌رزیان له‌م بواره‌دا هه‌یه، ئاماده‌م به‌ روونتر له‌سه‌ری

بدویم و تێگه‌یه‌نم که لێره‌دا باسی ده‌که‌م:

۱- د: ئەم پسته مه‌وله‌وی وینه‌ی بۆ دروست کردووه له شپوه‌زاری هه‌ورامیدا، به‌لام له هۆنراوه‌کانیدا ئەم پسته به‌رچاو ناکه‌ویت، له‌وه ده‌جیت له‌به‌ر تێگه‌یشتنی رینووسی و بۆ ناسان خۆتندنه‌وه‌ی هۆنراوه‌کانی له هه‌ورامیدا نه‌ینووسیبت جگه له که‌سێکی هه‌ورامی به‌ده‌گه‌من که‌سانی تر ده‌توانن ئەم پسته وه‌ک خۆی ده‌ربهرن و گۆی بکه‌ن، هه‌رگیز له سه‌ره‌تای وشه و بره‌گه‌وه نایه‌ت: نمونه:

ئه‌دا واته (دا‌یک)

ئاد واته (ئه‌و)

بدیه واته (سه‌برکه)

سێ پسته‌که‌ی تر (و، و، ی) خۆم بۆ رینووسی هه‌ورامیم زیاد کردووه به‌یارمه‌تی هه‌ندێ که‌سی شاره‌زا له‌م بواره‌دا ئەویش له ئەنجامی هه‌لسه‌نگاندن و تاوتوت‌کردنی شپوه‌زاری هه‌ورامی گه‌یشتمه ئەو ئاسته‌ی ئەم سێ پسته له گۆکردندا هه‌ن، به‌لام وینه‌یان نییه منیش هه‌ولم دا له دانانی ئەم وینه‌یه بۆیان ره‌نگه یه‌کی‌ک بپرسێ چۆن زیاد‌کردنی پیت و ده‌ست‌کاری‌کردنی شپوه‌زاریک دروسته، منیش ده‌لیم خۆ مه‌وله‌وی هه‌ورامی نه‌بووه شاره‌زایی ته‌واویشی له هه‌ورامیدا نه‌بووه له ئەنجامی گۆکردنی ئەم پسته بۆی دانا و خستیه سه‌ری.

۲- ی: ئەم پسته له نیوان (ی-ی) دایه و وه‌ک که‌سه‌ری عه‌ره‌بی ده‌خوێنرێته‌وه و گۆ ده‌کریت واته (ی) یه‌کی زۆر کورت هه‌رگیز له سه‌ره‌تای وشه و بره‌گه‌وه نایه‌ت.

نمونه:

به‌یدی - وه‌رن

بوسدی - بخه‌ون

ئه‌گه‌ر بلتین ئەم پسته (ی) بوونی نییه و له نووسیندا به (ئ) نووسراوه، ئەمه هه‌له‌یه چونکه جیا‌وازی دیار و ئاشکرا هه‌یه له نیوان (ئ ی) هه‌ندیک نمونه به‌سه بۆ تێگه‌یشتن.

۱- ئادی: ئەو بۆ (کچ)

ئادی: ئەوان

۲- که‌ردی: بکه‌نه‌وه

که‌ردی: بکه‌ن

۳- بهیدی: وهرنهوه
بهیدی: وهرن

واری: بارین
وهشین: بهسه

۴- هورسدی: ههلسنهوه
هورسدی: ههلسن

بۆ سهلمانندی ئهوهی (و) له (ف) هوه هاتوووه واته له
بنهردا (ف) بووه پاشان گۆرانکاری بهسهرداهاتوووه با
پروانینه ئه پیتانه:

۵- ئانی: ئهوه تان
ئانی: ئهوه بۆ (کچ)

۱- قهرقه: بهفر (بهشیوهی ههورامی کۆن یاخود
ئاقیستا)

۳- و: ئه پیته (و) ی کورته واته (الضمة) ی
عهرهبی، لهوهدهچیت له سهرهتاوه له (ۆ) وه هاتیبیت و له
سهرهتای وشه و برکههوه نایهت.
نمونه:

وهروه: بهفر (بهشیوهی ههورامی ئیستا)
۲- قادان: باران (بهشیوهی ههورامی کۆن یاخود
ئاقیستا)
واران: باران (بهشیوهی ههورامی ئیستا)

۱- بو: وهره
۲- لودش: برۆن
۳- کور: کوپر
۴- سول: سوپر

ئهگهر بلتین ئه پیته (و) لهگهڵ (و) دا جیاوازی نییه
یان وهک (و) بنوسریت وهک ئیستای نووسینی
ههورامی پروانه ئه نمونانه که چهند لیک دوورن.

۱- خوا: پیکه نی

خوا: خودا (خودای گهوره) واته ئهگهر (و) وهک (و)
بنوسریت ئهوا کوفره.

۱- کرمانجی ناوهراست (کۆل) - ههورامی (کۆل)
۲- کرمانجی ناوهراست (چۆل) - ههورامی (چۆل)
۳- کرمانجی ناوهراست (درو) - ههورامی (درو)
۴- کرمانجی ناوهراست (دۆ) - ههورامی (دو)

۲- خوی: (پیکه نین) و (پیکه نیت)

۳- وهر: خۆر (ههتاو)
وهر: پیش

ههركه سیکیش دهلتیت ئه پیته (و) لهگهڵ (و) دا
جیاوازی نییه وهک چۆن ئیستا له رینوسی ههورامیدا
به (و) دنوسریت با پروانینه ئه جیاوازیانه.
نمونه:

ئه پیتانهش که متر کوردهکانی تر (غهیره ههورامی)
دهتوانن دهریان برن ئهگهر دهریشی بپرن، ههروهک خۆی
نایلین ئه مهش تاییه ته ندیه کی شیوهزاری ههورامیه،
ئهگهر که سیک چهنده ها سال فیری ههورامی بووبیت و
تیبگات هه ر ناتوانیت ئه پیتانه وهک ههورامیهک
دهربیریت.

۱- ملۆ: دهروات
۲- کۆل: کورت
۳- موهرو: دهخوات
ملو: دهرۆم
کۆل: کۆل
موهرو: دهخۆم

۴- و: ئه پیته له بنهردا له (ف) هوه هاتوووه پاشان
گۆرانکاری بهسه ئه پیته (ف) دا هاتوووه بوونی نهماوه
له ههورامیدا ئه پیتهش له نیوان (و-ف) دا گو ده کریت
و له سهرهتای وشه و برکههوه دیت:
نمونه:

* (زانکۆی سلیمانی)

سهوای: بهیانی
تاویای: توانهوه
کوا: کوتان